



Valachi Anna

Önarckép-kísérlet, életrajzi hőseim tükrében*

Érdekes és megtisztelő feladat számomra bemutatni az irodalompszichológiai szeminárium résztvevői előtt életrajzi könyveimet, azok szereplőit, s rajtuk keresztül önmagamat. Kétségkívül bátorság kell ahhoz, hogy az ember őszintén föltárja mások előtt azokat a személyes motivációkat, késztetéseket, amelyek valójában rejtve érvényesülnek, és csak lassan tudatosíthatók. De mivel tudom, hogy érzékeny és tapasztalt pszichológusok kíváncsiak rám, nem hagyom magam zavarni a különös szituációtól, ahol egyetlen „páciens” tárulkozik fel több terapeuta előtt.

Miután tudvalevő, hogy választásaink sohasem véletlenek – legyen szó szerelmi kapcsolatról vagy könyvtémáról –, nyilván rólam is óhatatlanul sokat elárulnak a „hőseim”. Még akkor is így van ez, ha első pillantásra meglehetősen különböznek tőlem – és egymástól is – életrajzi könyveim főszereplői, és eredendően nem kerestem, inkább kerültem velük a találkozást.

A „megperzselődés” időrendjét követve a könyvhősök névsorában József Attilaé az elsőség, őt követi Őze Lajos, majd – egy látszólagos vargabetű: a számomra rendkívül ellenszenves – Bányai László révén József Jolán, akit némely vonatkozásban már-már alteregómnak érzek.

Ma már tudom, miért gyakoroltak rám – kezdeti közönyöm vagy riadalmam ellenére – később olyan elementáris vonzerőt, hogy életrajzírójukként posztumusz barátságot kössek velük.

Szívesen beavatom a jelenlevőket fölfedezéseimbe, abban a reményben, hogy bizalmasan kezelik a tőlem hallottakat. Feszélyez ugyanis, ha magamról kell beszélnem, holott mindig is vágytam rá, hogy meghallgassanak. Nyilván ezért találok törvényszerűen olyan hősökre, akiknek tükörképében így vagy úgy magamra ismerhetek.

*

Az érthetőség kedvéért előbb magamról kell elmondanom néhány fontos életrajzi adalékot.

1948 júniusában születtem Újpesten, a „fordulat évében”. Apám – hosszú és veszélyes illegális kommunista mozgalmi múlttal a háta mögött – ekkor pártfőiskolai

* Elhangzott Nemes Livia irodalmi szemináriumán, a 2000-es évek közepe táján. Köszönet Vincze Annának, aki megosztotta velünk a szöveget.

tanárként dolgozott, anyám újságíró volt. Ritkán láttam őket, mert reggeltől estig távol voltak: lelkesen „építették a szocializmust”.

Kétéves koromban korengedménnyel íratlak be óvodába, mert kishúgom született, és imádott nagymamámra hárult a gondozása. Az oviban egész nap szenvedélyesen babáztam: külön babaszobám volt az egyik sarokban, és teljesen kiéltem magam abban, hogy főztem, mostam, vasaltam a „gyerekeimre”: vagyis áldozatkész módon aktivizáltam, pozitív anyai mintaként jelenítettem meg kielégítetlen szeretetigényemet.

Rendkívül kötődtem az egyik óvó nénihez, otthon pedig a nagymamámhoz, akit szinte mindenhová elkísértem, ahová ment: a piacra, a közértbe, a szomszédokhoz. Ő volt a bizalmasom. A szüleim iránt a boldogtalan szerelmes viszonzatlan érzelmeivel viszonyultam. Nagyon vágyódtam utánuk, de csak vasárnap volt együtt a család, és akkor is a húgomat babusgatták. Sokat sírtam emiatt, és a szomorúság szinte rám telepedett. Zárkózott, félszeg, ritkán mosolygó, hallgatag, magánykedvelő, szerelmes természetű kislánkként nőttem fel, és elérhetetlen ideálomnak természetesen én is az apámat tekintettem. Szigorú, komoly, gyakran megközelíthetetlen, de rendkívül szép férfi volt, akit jóformán alig láttunk, és ha otthon volt, akkor sem játszott velünk, hanem elvonult olvasni: mióta fölvtették a jogi egyetem esti tagozatára, minden idejét, energiáját a munka és a tanulás kötötte le.

Ötéves korom óta színésznőnek készültem. Akkor – 1953-ban – vittek el a szüleim először színházba: a János vitézt láttam a Fővárosi Operettszínházban, Németh Marikával és Sárdy Jánossal a főszerepben. Azt követően kizárólag ez a világ vonzott. Elvagyódtam a valóságból. Állandóan a kályha melletti zugban olvastam. (Macskatermészet lennék? Akkor talán igen, ma már nem.) 13 éves koromig kizárólag a meséket faltam, utána romantikus történeteket és lányregényeket; minden hős sorsába beleéltem magam, és szüntelenül a színpadról álmodoztam. Szépen énekeltem, jól szavaltam, és fejlett drámai érzékem volt, de csak középiskolás koromban jött meg a bátorságom, hogy megmutassam képességeimet másoknak, hogy „látva lássanak” és csodáljanak.

Tíz-tizenkét éves koromig legszívesebben testtelenné váltam volna, hogy ne is vegyenek észre, ne zavarjak senkit. Szégyelltem magam, azt, hogy olyan „problémás” eset vagyok, mert úgy éreztem, sokkal több szeretetre volna szükségem, mint amennyit kaptam. Irigyeltem hugicámat, aki sokkal életrevalóbb volt, mint én, s akit valósággal ajnározták a szüleim, mert vidám, energikus és jól idomítható gyerek volt. Én viszont gyakran miatta kaptam ki anyámtól, akit érezhetően idegesítettem, és ilyenkor nem válogatott az eszközökben: volt, amikor a kezéről sebtiben lehúzott bőrkesztyűvel vert el, szidalmak özönét zúdítva rám – ma már tudom, rajtam vezette le mozgalmi feszültségeit és ingerültségét. Babuci ezalatt önfeledten játszott a másik szobában, holott ő dobta be a koszos felmosóvízbe az új fehér zoknit, ami anyám haragját kiváltotta.

Gyakran vallattam Mamukát: mondja meg nyugodtan, hogy nem vagyok igazi gyerekük a szüleimnek, csak örökbe fogadtak. Szegény, hiába bizonygatta az ellenkezőjét, nem hittem el. Rendszeresen „világgá mentem”: elbújtam a verandán a ruhásszekrényben, vagy órákig fagyoskodtam a mosókonyhában, egy teknőben feküdve – akár egy koporsóban –, és zokogtam, amiért nem tűnik fel senkinek a

hiányom. Nagymamát kivéve: ő rendszerint keresni kezdett, és mindig megtalált a rejtekhelyeimen.

Húgom iránti féltékenységemből egy rémálom gyógyított ki. Nagy kertés házban laktunk, ahol egy éjszaka, sejtelmes-fenyegető holdfénynél, elvetemült-sötét arcú férfiak lefógták gyöngé, magatehetetlen, óvodás korú kistestvéremet, és egy óriási fűrészszel módszeresen szét próbálták hasítani a szöszi fejét. Iszonyodva ébredtem föl, a sajnálat, a felelősségérzet és a lelkipurdalás furcsa-zavaros érzésével. Attól a naptól kezdve teljes szívvel átéreztem, hogy nekem kell gondoskodnom a kisebbről, és kihunyt bennem az irigység, amiért őt jobban szeretik, mint engem. (Azóta sem érzek rivalizálási kényszert senkivel: a nálam jobb teljesítményt elismerem, és én is megkísérlem kihozni magamból tudásom legjavát.)

Egyedül a nagymamámhoz kötődtem túláradó érelemmel. Elképzelhetetlen volt számomra, hogy egyszer Mamuka is meghalhat. 13 éves voltam, ő pedig 77, amikor – hosszú betegeskedés után – ez a szörnyű trauma is bekövetkezett. Nélküle gyakorlatilag teljesen árva lettem, és még nehezebben tudtam a kamaszkor buktatóit elkerülni. Pedig a családi „elvárás” maximális volt velem szemben, elsősorban apám, a kerület tanácselnöke miatt: muszáj volt jól tanulnom és példamutatóan, támadhatatlanul viselkednem.

Ambivalensek voltak velem a tanárok és a diáktársaim, mert félték apámtól, aki politikailag veszélyes időkben, 1957-ben lett a kerület első embere. Volt, akiről éreztem, hogy utál bennünket, de sokan keresték velem a közelebbi kapcsolatot: barátnőim többségéről azonban utólag kiderült, hogy csak érdekből közeledett hozzám, valójában nem szeretett. Amikor utólag rájöttem erre, ahelyett, hogy rájuk haragudtam volna, magamban kerestem a hibát: bizonyára nem vagyok elég szeretetre méltó, ha érdek nélkül nem lehet velem barátkozni – ostromoztam magam, módszeresen rombolva önbecsülésemet.

A színészet már nemcsak önkifejezési, hanem menekülési lehetőséget is kínált számomra, amikor kibírhatalannak éreztem az iskolai és családi szituációt. 16 éves koromban, amatőr színjátzó- és sok okleveles versmondóként kis híján férjhez mentem egy idősebb színjátzó partneremhez. Szerencsére a magyartanárom – akiről mindaddig azt hittem, hogy ki nem állhat apám miatt – őszintén aggódva értem, lebeszélte az örült tervről: nehogy kimaradjak a gimnáziumból.

Nem részletezem tovább „hányattatásaimat”, végül is minden jóra fordult: leérettségiztem, s bár nem vettek föl a Színművészeti Főiskolára, két évig a Nemzeti Színház stúdiójában statisztáltam a legnagyobbak, köztük Básti Lajos, Váradi Hédi, Kálmán György, Kállai Ferenc – és Őze Lajos mellett. Lelkesen készültem a színészi pályára, ám továbbra sem sikerült bejutnom a főiskolára.

Családom időközben kompromisszumot javasolt: csak úgy engedélyezték a második évet a színházi stúdióban, ha mellette kitanulok egy „normális” mesterséget is. Anyám újságíró volt a Népszavánál, előbb V. Forgács Anna, majd Valachi Anna néven. A sors fintora, hogy végül is neki köszönhetem a hivatásomat, noha kislány korom óta soha nem értettünk szót egymással. Ma én írom Valachi Anna néven a cikkeket a Népszavánál – ő pedig engem ajánroz, mert húgomnak – aki roppant tehetséges nővé és valóságos életművésszé cseperedett: három idegen nyelven beszél,

ügyesen köt kapcsolatokat és ma Kanadában él a nagylányával – meglehetősen szerencsétlenül alakult a magánélete...

*

József Attila verseit gimnazistaként szerettem meg, de őt magát – illetve azt a sematikus figurát, amilyenek József Jolán kötelező olvasmányként feladott, *A város peremén* című könyve alapján véltem – sokáig nem kedveltem. Vágó Márta 1975-ben megjelent könyvét elolvasva azonban – nem kis büntudattal addigi részvétlenségem miatt – villámcsapásszerű felismerés kerített hatalmába, s a tökedöntögető pártköltőnek hirtelen emberarca lett. A szerelmi kudarc tükrében megismert költő hiábavaló szeretetsóvárgásában a magam érzelmi kiszolgáltatottságára és függő helyzetére ismertem. Valami olyasmit éreztem – amit Nemes Livia szerint oly sokan, akik hozzám hasonló módon csodálkoztak rá a költő sorsára –, hogy mennyivel jobb anyja vagy szerelme tudtam volna lenni, ha korábban születek, mint amilyen nők neki jutottak.

Az is lenyűgözött, hogy ez a halmozottan hátrányos helyzetből induló, zseniális képességekkel rendelkező, szeretetéhes fiatalember a művészet segítségével kompenzálta születési adottságainak hiányait. Bántott, hogy nem kapta meg az őt megillető elismerést, de ami még fontosabb lett volna számára: a szerelmi beteljesülést, a magánemberi boldogságot, amely nélkül nem tudott és végül már nem is akart élni.

Mindinkább az identitását kereső, majd felépítő József Attila belső világa érdekelt – nyilván azért, mert magam is ilyen nehézségekkel küszködtem a felnőtté válás nehéz időszakában. Azáltal, hogy ráláthattam az ő rendkívüli sorsára és etikus lényére, nagyon sok egyéni és társadalomlélektani törvényszerűsége rányílt a szemem.

Bölcsészdoktori disszertációmát „belőle” írtam 1982-ben *József Attila, a Szép Szó szerkesztője* címmel – és két év múlva már a Párt és a költő találkozásának, illetve eltávolodásának folyamatát kezdtem tanulmányozni. Időközben azonban újabb intermezzo történt az életemben, amely késleltette a kutatásaimat, viszont világra segítette első könyvemet, melynek hőse ismét egy hátrányos helyzetből élre törő tehetség: Óze Lajos színjátékos volt.

*

Vele 1966-68 között, mint nemrég érettségizett Nemzeti stúdiós, gyakran találkoztam a színházban, próbákon és előadásokon, de csak köszönőviszonyban voltunk. Mindnyájan féltünk tőle, mert mogorva, hallgatag, megközelíthetetlen embernek mutatkozott, soha nem ereszkedett le hozzánk, nem lehetett vele „csak úgy” beszélgetni – viszont a színpadon mindig elkápráztatott bennünket sziporkázóan egyéni ötleteivel.

Fülünkbe jutott, hogy távolságtartása csak látszólagos: sötét napszemüvege mögül éberén figyelt bennünket, a lehetséges utánpótlást, és megjegyezte azokat, akikben tehetséget, fantáziát látott. Egy ízben, amikor kitiltottak bennünket a színház büféjéből – mert elfoglaltuk a nagy művészek elől a helyet –, fölment a direktorhoz, és tiltakozott a szerinte igazságtalan megkülönböztetés miatt. Ennek ellenére ugyanolyan hűvösen viselkedett velünk továbbra is, mint addig.

Csak jóval később, már a halála után tudtam meg Simon Zoltántól, a zenei vezetőinktől, hogy annak idején engem különösen kedvelt – talán mert „fogyatékoságom” saját fiatalságára emlékeztette. Amikor *Az ember tragédiáját* próbáltuk a házi színpadon, s a londoni színben rám osztották a virágáruslány egymondatos szerepét, idegességemben dadogni kezdtem, és többszöri nekirugaszkodásra sem tudtam elmondani a szövegemet. Legnagyobb szégyenemre „lecseréltek”, s azontúl csak tömegjelenetek némaszereplőjeként lehetett látni a színpadon.

Simon Zoltán – aki maga is szűrös modorú, de nagy szívű művész volt – 1988-ban sokat mesélt kérésemre Ózéről, amikor a róla tervezett könyvemhez gyűjtöttem az anyagot. Ekkor már tudtam, hogy a szentesi születésű, agronómusnak készülő, későbbi Színjátékos 17 éves koráig súlyosan dadogott, és magyartanárnője ösztönzésére, hihetetlen akaraterővel, a versmondás segítségével szokott le beszédhibájáról.

Mindazonáltal gyermekkori fogyatékosága miatt a hátrányos megkülönböztetés minden iszonyatát megélte. Társai kirekesztették maguk közül, csúfolták, verték, ő pedig egy idő után nem kereste velük a kapcsolatot, hanem szentesi otthonuk egyik félreeső helyén, a „zugliban” olvasott naphosszat, és fantáziálásba menekült a valóság elől. Bizonyára ugyanúgy beleélte magát az olvasmányhősök sorsába, mint egykor én, a saját kis olvasó-odúmban, a kályha mögött, és a képzelt szerepek segítettek neki abban, hogy mostoha helyzetét el tudja viselni. Gátlásaitól később is nehezen szabadult, ezért volt szüksége a kreativitását felszabadító varázsszerre, az alkoholra. Élete utolsó évtizedében renitens hírében állt, aki ittasan gyakran botrányt okoz a színházban. Félelmem emiatt később is megmaradt vele szemben.

Egyetlen alkalommal beszélgettünk hosszabban, egy-két évvel halála előtt. Akkor már újságíró voltam, de nem interjúvoltam meg, hanem szóval tartottam, amíg a férjem – aki fotóriporter –, portrét készít róla. Budapesten, az Egyetem presszóban találkoztunk; rendkívül udvariasan, figyelmesen viselkedett, sört ivott, és versekről beszélgettünk. Akkor hallottam tőle először, amit nem sokkal később egy vele készített interjúban is olvashattam: a *Himnusz*t és a *Szózatot* akarta új felfogásban elmondani a rádióban: nem esengve, könyörgő hangon, hanem indulatosan, protestálva, mintegy a sokat szenvedett magyar nép jogos jussát követelve, nemcsak a bőséghez, hanem a jó kedélyhez, az örömhöz, a szeretethez: a minőségi élethez.

Nyáron Gyulán is találkoztunk, a Várszínházban és a fürdőben, ahol a strandolók között felöltözve ücsörgött az árnyékban. Soha nem beszélt arról, hogy megismert-e, én pedig gyáva nyúlként nem mertem megkérdezni. A mai napig sajnálom. Az életem tele van ilyen, soha nem jóvátehető mulasztásokkal.

Hogy könyvet kellene írni róla, nem az én ötletem volt, hanem egy kiadói szerkesztőé – de én kapva kaptam az ajánlaton, gondolom, nem kell részleteznem, miért. A látszólagos alkati különbség ellenére meglepően sok belső hasonlóságra bukkantam kettőnk között. Utólag persze bántam, hogy nem próbáltam közelebb kerülni hozzá, hiszen a személyes élményeknek jó hasznát vettem volna – de végül annyi mindent sikerült kiderítenem róla, hogy azzal büszkélkedhetem magamnak: a pályatársak és a családtagok is általam tudták meg, ki is volt tulajdonképpen Őze

Lajos, aki élete 49 (!) esztendeje alatt több száz ember sorsát élte meg – ahogy a könyvem mottójában közölt idézetben olvasható.

A kötet első változata 1990-ben már kész volt: ekkor kapott Őze Lajos posztumusz Kossuth-díjat, de a privatizálódó könyvszakma kaotikus helyzete miatt négy kiadót megjárt kötet csak 1993-ban jelent meg, a Hunga-Print Kiadónál. Nagyon szép, értő visszhangot váltott ki – csak éppen kapni nem lehetett a megjelenést követő heteket leszámítva. (Mint kiderült, a kiadó egy vidéki raktárában tárolta a példányokat, meg sem kísérelte értékesíteni. Az onnan előkerült kötetek jelenleg néhány boltban – és a Katona József Színházban – lelhetők fel. Ez a tény is a könyv közmondásos „sorsához” tartozik.)

*

A Színháztudományi Intézetével búcsúztam el végleg a színház világától. De az empátia módszerét továbbra is alkalmaztam munkám során. A színészi és az írói emberábrázolás ugyanis egy töről fakad: bele kell helyezkedni egy másik ember lényébe, hogy megértsük cselekedeteit, motivációit, és hitelesen tudjuk ábrázolni mindazt, amit tesz és érez.

Említettem, hogy ez idő tájt már József Attila sorsa foglalkoztatott, és 1985-től három éven át Szabolcsi Miklós aspiránsaként kutathattam a költő pártkapcsolatainak és első pszichoanalitikus kezelésének összefonódó történetét. Az volt a föltevés, hogy József Attila – mint oly sok apátlan-anyátlan árva – számára családpótló funkciót töltött be a hasonló gondolkodású társak közösségét kínáló kommunista párt. Sok érdekes anyagot gyűjtöttem a három év alatt, de a disszertáció elkészítésére nem maradt elég időm – és a dolgozat koncepciója sem tudott megérlelődni bennem. Visszatértem a sajtóba, és amolyan vasárnapi irodalmárként foglalkoztam tovább kedvenc hőssémmel.

*

Joggal kérdezhetik: hogyan lettem ilyen előzmények után József Jolán monográfusa? Mondhatnám: véletlenül, de nyilván mégsem egészen. Éveken át a legkisebb érdeklődést sem tanúsítottam iránta, pedig József Attila sorsát kutatva többször is beleütköztem személyébe, de amikor róla akartak mesélni az azóta sajnálatosan elhunyt kortársak – mindenekelőtt Neményi Lili és Fedor Ágnes, akik jó barátságban voltak vele – elhárítottam a készséges segítségüket. Hogy miért? Mert mint már említettem, József Jolán közvetítésével kaptam az első, nem túl vonzó képet József Attiláról, és tudat alatt nyilván nem tudtam neki megbocsátani, hogy hosszú évekre elvette a kedvemet fivére költészetének tanulmányozásától.

Vágó Márta emlékiratainak megjelenése után elolvastam József Jolán első, megrendítő József Attila-életrajzát is, amely viszont lenyűgözött. De még ekkor sem tudatosult bennem, hogy Jolán irodalomtörténeti szempontból fontos személyiség lehet. Érdektelenségemet nyilván maga a költő is befolyásolta, aki felnőtt korában átértékelte gyermekkori rajongását nővére iránt, és mind az *Iszonyat* című versében, mind álmleírásaiban visszataszító képet rajzolt róla, kegyetlen és zsarnokian önző teremtesnek festve le Jolánt.

Akkor csodálkoztam rá a személyére, amikor a véletlen képében jelentkező sors jóvoltából egy bolhapiacról előkerült Jolán harmadik férjének, Bányai Lászlónak a hagyatéka, amelyet professzorom, Szabolcsi Miklós ajánlására én rendezhettem sajtó alá.

Bányaival persze nem tudtam úgy azonosulni, mint Őzével, hiszen már akkor bosszantott fontoskodó, kisszerű személyisége, amikor először olvastam intimpistas szemléletű *Négyszemközt József Attilával* című memoárját, amelyet csak azért írt, hogy saját jelentéktelen szerepét túlhangsúlyozza József Attila költői fejlődésében – és hogy feleségén, József Jolánon bosszút álljon, aki tehetségesebb írónak bizonyult nála. De annyira átlátszó volt „leleplezési kísérlete”, hogy óhatatlanul kíváncsivá tett arra a nőre, aki még túlradóan szenvedélyes szerelmes leveleivel is inkább taszított, mint vonzott – valószínűleg azért, mert tudtam, milyen jelentéktelen férfi váltotta ki belőle a szárnyaló vallomásokat.

A házaspár levelezését áttanulmányozva fölfedeztem Jolán vitathatatlan írói tehetségét és – egy őt jellemző mondat alapján, miszerint „Jolán egész életében szerepeket játszott” – nem mindennapi életútját. Egy olyan tehetséges és életrevaló nőt ismertem meg benne, aki képes volt a lehetetlenre: a legreménytelenebb helyzetben, a társadalom számkivetettjeként kezébe vette sorsa irányítását, és női vonzerejét latba vetve kiemelte magát és övéit a ferencvárosi nyomorból.

Ezért aztán amint 1995-ben megjelent a Magvető Kiadónál *Hét év József Attila közelében* címmel Bányai-kötetem, azonnal hozzákezdtem Jolán sorsának tanulmányozásához. És csodák csodája, aki addig olyan rettenetesen taszított, hirtelen ismerőssé vált, s mindinkább átéltem Flaubert érzését, miközben megvallotta: „Bovaryné én vagyok”. Merthogy sok mindenben a saját sorsomra ismertem: a legidősebb gyerek kötelezettségei a kisebb testvérekkel szemben, apja iránti bámulata és megcsalatottsága, ambivalens viszonya anyjával, a mozivarázs gerjesztette elvagyódás környezetéből, a megváltó házasság ideája, színészi képességei, szerepjátszó hajlandósága, írói tehetsége mind-mind saját magam egykori helyzetére emlékeztetett.

Végigkövetve József Jolán kiemelkedésének stációt, amelyek mindegyike egy-egy új házassághoz, új férjhez kötődött, egy olyan jellegzetes nőtipust ismerhettem meg személyében, aki mindig másokba kapaszkodva valósította meg önmagát, míg meg nem találta – az alkotás révén – saját identitását. Amely természetesen roppant ingatag építmény volt, ezért történhetett meg, hogy – öccsével ellentétben – őt meg lehetett ijeszteni és vesztegetni. Tudjuk, abban a hiszemben írta át a negyvenes évek végén, pártmegrendelésre, saját korábbi hiteles József Attila-életrajzát, hogy nincs más választása: csak így biztosíthatja öccse költészetének halhatatlanságát. Rettenetesen megbűnhődött szegény a tévedéséért: halála után tökéletesen elfelejtették, és ha szóba került is a neve – mint saját példám mutatja –, a kutatók tökéletes közönyének falába ütközött.

Utólag hálás vagyok a sorsnak, hogy mégis kíváncsivá tett rá, és sikerült őt újra fölfedezni, hiszen az ő nézőpontjából végigkövetve József Attila életét és a halála utáni kisajátítási törekvéseket, egészen új rálátásunk nyílt mindarra, amit már tudottnak véltünk.

A kutatás eredményeit kandidátusi értekezésként védtem meg 1998 decemberében, a Papyrusz Book Könyvkiadó jóvoltából pedig két kiadásban is megjelent a mű. Jolán születésének századik évfordulójára pedig elkészíthettem a könyv alapján egy harminc perces dramatizált Jolán-portrét a televízió számára, Felvidéki Judit rendezésében. A filmben Őze Áron – Őze Lajos fia – játszotta Attila szerepét, Jolánt Söptei Andrea formálta meg, roppant hitelesen, narrátorként pedig magam mondhattam el saját könyvbeli szövegemet. Jolánnak köszönhettem hát, hogy – ha megkésve, és csak egy film erejéig is – de kiélhettem egy kicsit egykori színészi ambícióimat.

*

Végül 1999-ben, egy újabb véletlennek köszönhetően, József Attila életrajzát is elkészíthettem. Az Elektra Kiadóház szerkesztője júniusban felkért: meg tudnám-e írni szeptemberi megjelenésre a mintegy száz oldalnyi életrajzot. Igent mondtam, mert így lehetőségem nyílt rá, hogy aspiránsi éveim kutatásainak eredményeit végre közkinccsé tegyem. Igyekeztem kevésbé ismert mozzanatokból építkezni, hogy ne tucatkönyvet adjak ki a kezemből, hanem az én szememmel láttassam József Attilát. Ezúttal is azt a módszert követtem, amelyet máskor: a költő nézőpontjából próbáltam rekonstruálni a személyiségfejlődését és sorsa alakulását. Belebújtam a bőrébe, hogy ellenőrizsem és ábrázoljam, hogyan élte át ő a vele történeteket. A színészi megközelítés ismét segítségemre volt.

Míg az életrajz alapvetően annak a krónikája, miként valósította meg magát József Attila a költészete révén, a továbbiakban a költő szerelmi líráját szeretném feldolgozni, sors történeti és pszichoanalitikus megközelítésből, ihlető nőkapcsolatai tükrében. Ebben a körben azt hiszem, nem ismeretlen a véleményem, mely szerint József Attila nőideálja és szerelmi költészetének ősműsája is Jolán volt.

*

Most már csak egyetlen feltételezéssel vagyok adós: vajon mi a közös egymástól nagyon is különböző „hőseimben”?

Talán az, hogy mindnyájan hátrányos helyzetből verekedtek föl magukat az „élet színpadán” a megérdemelt főszerepbe. Tipikus huszadik századi sorsok ezek, hiszen a kor alapvetően meghatározza az egyén mozgásterét.

Ha belegondolunk, eredendően főszerepre születünk valamennyien, hiszen kilenc hónapon át várják világra jöttünket szüleink, akik bennünk szeretnék folytatni a maguk és családjuk virtuális létét haláluk után. De még a nem várt gyermekek is joggal tekinthetik főszereplőnek magukat saját életükben. Csak később tudatosodnak bennük a családi-társadalmi relációk, a jogok és a kötelességek, s tanulják meg elhelyezni magukat a kisebb-nagyobb közösségek hierarchiájában.

Az alá-fölérendelések rendjét a hagyomány szabja meg, az együttélést szabályozó törvényeket pedig a szokásjog örökíti át a gyakorlatban nemzedékről nemzedékre. Ám a huszadik századi társadalmak a családi, a nemi és az osztálytradíciókat is alapvetően felforgatták. A társadalom peremén élőknek nem kell már feltétlenül ott befejezni az életüket, ahová születtek, és a korábbi kiváltságosok számára sem jelent biztosítékot a boldog és sikeres életre az örökölt rang. Az önmegvalósítás immár

nemcsak divatos szó, hanem igazi lehetőség a huszadik század szülöttei számára – beleértve a nőket is.

Az életrajzírói önmegvalósítás sikere azon múlik, kiről tudja bebizonyítani a szerző, hogy a világ színpadán folyó játékokban főszerepet játszottak. Én gyakran érzem úgy, hogy csak azért születtem meg, hogy emléket állítsak másoknak, akik önhibájukból – vagy attól függetlenül – felejtésre ítéltettek, noha megérdemlik, hogy számon tartsuk, és intim közelségből ismerjük őket. József Attilát nyilván nélkülem sem fenyegetné ez a sors, de talán a rejtekező természetű Színjátékos, és még inkább Jolán, azt hiszem, az én kíváncsiságomnak köszönheti jelentőségéhez méltó utóéletét.

„Hőseim” talán csak egy valamiben hasonlítanak egymásra – telhetetlen szeretetvágyukban. Adyval szólva mindannyian elmondhatták volna magukról: *„Ezért minden: önkínzás, ének: / Szeretném, hogyha szeretnének / S lennék valakié, / Lennék valakié.”*

És eljött Valachi...